

Pedagogické zásady

Kateřina Vlčková

Pedagogické zásady říkají ...

Pokud chceme být dobrými učiteli či asistenty učitele a chceme, aby naše výchovně-vzdělávací působení bylo účinné a úspěšné, je třeba, abychom dodržovali základní pedagogické zásady¹. Jedná se o zásady založené na bázi psychologické, které jsou základem efektivního učení a výchovně-vzdělávacího působení učitele, rodičů, školy a vůbec všech vychovatelů. Tyto zásady by měl každý učitel a vychovatel nejen znát, ale hlavně dodržovat a neustále podle nich korigovat své myšlení a chování vůči žákům. Některé z těchto zásad si představíme.

Pedagogické zásady se v historickém průběhu výchovy vyvíjely. Každá epocha či pedagogický směr preferuje určitý okruh zásad. V antice se kladl důraz na soustavnost a aktivnost, v renesanci na samostatnost a názornost, v osvícenství na harmonii, systematickosti, individualismus a subjektivismus. Reformní pedagogika počátků 20. století zdůrazňovala aktivnost, samostatnost, názornost, spojení s praxí, individuálnost a přiměřenost. Současná existenciální pedagogika zdůrazňuje zásadu emočnosti, postmoderní pedagogika pluralitu a toleranci. Pro českou tradici má velký význam Komenského pojetí zásad ze 17. století, které je s drobnými přesuny chápání některých zásad platné až dodnes. Preference zásad, jak bylo naznačeno, souvisí s vnímáním světa v určité dějinné epoše.

Pedagogické zásady vznikaly na základě zkušenosti, jejich platnost byla ověřena výchovně-vzdělávací praxí. Některé ze zásad jsou podložitelné např. psychologickými či fyziologickými výzkumy, ovšem nutné komplexní ověření zásad empirickým výzkumem dosud nebylo provedeno.

Důvodem vzniku těchto zásad a jejich neustálého promýšlení a vylepšování je skutečnost, že každý učitel a vychovatel chce vědět, jak nejlépe při výchově a vzdělávání postupovat. Pedagogické zásady nejsou samozřejmě odpovědí na veškeré otázky tohoto druhu, ale rozhodně ukazují základní požadavky, kterých je vhodné se držet. Proto postupujme, učme a vychovávejme...

... přiměřeně !

- Výukové a výchovné cíle, požadavky na žáka, učivo, organizační formy, výukové a výchovné metody *přizpůsobte svým žákům*, jejich věku, vyspělosti, nadání, jejich povaze, individuálním zvláštnostem, stupni pokročilosti, dosavadní úrovni znalostí a schopností, učebnímu či kognitivnímu stylu (způsobu uvažování a řešení problémů žáků) atd.
- Mějte na mysli, že čím mladší žáci, tím kratší by mělo být vyučování, tím pestřejší metody a formy výuky a učebnice, tím konkrétnější učivo a důslednější vaše vedení žáků.
- Nepřetěžujte své žáky, ale na druhou stranu je vytěžujte dostatečně. Buďte na ně *přiměřeně nároční*, chtějte od nich kvalitní výsledky práce. Svou náročnost odstupňujte podle věku a schopností žáků.
- I složitou látku podávejte svým žákům pro ně srozumitelně a tak, aby pro ně měla smysl.
- Pracujte s žáky *v přiměřeném pracovním tempu*. Spěch ve výchovně-vzdělávací práci nám nic nepomůže, je třeba snažit se o kvalitu spíše než o kvantitu.
- Požadavku přiměřenosti má odpovídat také výběr základního učiva. Soustřeďte se na *základní učivo* a znalosti a na několik *klíčových pojmů*, ne na memorování množství izolovaných faktů, ne na rychlé povrchní probírání učiva.
- Držte se hesla: Všeho s mírou!

¹ Setkat se můžete s častějším označením DIDAKTICKÉ PRINCIPY, popř. PEDAGOGICKÉ PRINCIPY. Principy jsou zásady obecnějšího rázu. Didaktické principy se zaměřují na principy uplatňující se zejména přímo ve vyučování a procesu učení. Ze zásad zde uvedených by se jednalo především o všeobecně uznávané zásady aktivnosti, přiměřenosti, soustavnosti, názornosti, uvědomělosti, jednotnosti a trvalosti.

... individuálně !

- Přístup k žákům individualizujte, naopak výchova necht' probíhá v kolektivu, v sociálním kontextu.
- Buďte konkrétní, nezevšeobecňujte, individualizujte, rozlišujte, diferencujte. Třída není jen skupina, ale každá osobnost zvlášť.
- *Respektujte* individuální *zvláštnosti* žáků, jejich předpoklady k učení, jejich rodinné zázemí, zdravotní stav, učební motivaci, zkušenosti, zájmy, vlastnosti atd. Každý žák má vlastní, osobní hodnotu. Poznejte ji, stavějte na ní.
- Respektujte kulturní kontext. Činnosti ve třídě necht' respektují obě pohlaví a rozličné kultury.
- Dbejte na *rozmanitost*. Přizpůsobte výuku učebním stylům svých svěřenců, jejich potřebám a preferencím.

... postupně !

- Při výuce postupujte *od blízkého ke vzdálenému, od známého k neznámému, od konkrétního k abstraktnímu, od snadného k obtížnějšímu, od jednoduchého k složitějšímu, od obecného ke zvláštnímu*.
- Nejprve s žáky zvládněte základy, aby bylo postupně a pečlivě na čem stavět. Nejprve je třeba zvládnout klíčové, základní učivo.
- Nový poznatek necht' logicky vyplývá z předchozího. Snažte se o *posloupnost*. Učivo a předměty ve škole necht' na sebe postupně, logicky a systematicky *navazují*. Necht' jsou propojeny a tvoří a systém.
- Dodržujte zásadu *předchozích znalostí*. Zjistěte, co vaši žáci z dané látky již znají, a připravte takové činnosti, které se o tyto znalosti budou opírat nebo je budou rekonstruovat. Vycházejte ze znalostí žáků, se kterými do školy přijdou. Navazujte na ně, stavějte na nich. Mylné představy pomozte korigovat.

... systematicky ! soustavně !

- Celé výchovně-vzdělávací působení na žáka by mělo být systematické a soustavné. Soustavná práce učitele (např. pravidelnost v domácí přípravě, příprava pomůcek aj.) má pozitivní výchovný i vzdělávací účinek.
- Také výchovné působení v rodině a mimo školu má být soustavné a systematické. Od heteroedukace (výchova jinými) je třeba postupně přecházet k autoedukaci (sebevýchově).
- Učivo musí tvořit logický systém, musí na sebe logicky navazovat. Logické a systematické uspořádání učiva velmi usnadňuje jeho zapamatování. Naopak izolované, ze souvislostí vytržené učivo se špatně zapamatovává a chybně vybavuje. Učivo proto uspořádejte do didaktického systému odpovídajícího žakově věkově podmíněné zralosti a dbejte na posloupnost – nový poznatek necht' logicky vyplývá z předchozího.
- Opakujte a procvičujte soustavně. Je třeba učit se pravidelně a systematicky.
- Předměty ve škole na sebe mají navazovat, mají být propojeny a tvořit systém. Koordinujte svou práci se svými kolegy učiteli. Vyhledávejte pro své žáky mezipředmětové vztahy.
- Dbejte na to, aby vaše výuka respektovala požadavek logicky uspořádaného systému, aby měla řád a logiku a byla systematická.
- Dbejte na systematicčnost v celém školním životě a denním režimu žáků.

... uvědoměle ! cílevědomě !

- Dbejte na to, aby vaši žáci učivu *porozuměli*. Při zkoušení či jiném ověřování znalostí požadujte porozumění, vztahy, jasné představy, přesné pojmy a úsudky, nikoli memorování, nýbrž správné a přesné jazykové vyjadřování se vycházející z přesného pochopení učiva.
- Uvědomělé učení má vliv na trvalost naučeného.
- Dejte žákům prostor k promýšlení toho, co se učí, ať postihují vztahy a zákonitosti.
- Umožněte žákům *pochopit význam* získávaných dovedností a vědomostí a podporujte jejich správné a tvořivé užívání v praxi.
- Umožněte žákům porozumět požadavkům, jež jsou na něj kladeny, chápat smysl činnosti, rozumět tomu, co se mají učit.
- Snažte se systematicky vylučovat mechanické učení, tj. memorování bez porozumění.
- I vy sám/a dbejte na jasné *stanovení* konečných i dílčích *cílů* a konkrétních, kontrolovatelných kroků, kterými je budete naplňovat. Cíle byste měli umět také zdůvodnit.
- Sdělte cíle žákům, zdůvodněte je, uveďte jejich význam, řekněte svým žákům, proč je třeba se dané učivo učit, ukažte jim smysl učení, motivujte je.
- Poskytujte svým žákům *zpětnou vazbu*. Poskytujte jim konstruktivní a rozvíjející hodnocení, dbejte na převahu pravdivého a podporujícího pozitivního hodnocení.
- Podporujte uvědomělý postoj žáků k učení. Umožněte žákům přijmout původně z vnějšku stanovené a požadované cíle, umožněte jim přijmout je za své. Objasněte jim význam a smysl těchto cílů.

... trvale !

- Snažte se o to, aby osvojené vědomosti, dovednosti, návyky, zájmy, postoje atd. vašich žáků byly trvalé, tj. osvojené na trvalo.
- Podmínkou trvalého osvojení je kvalitní pochopení a dostatečné *procvičování a opakování*, ale i dodržování ostatních pedagogických zásad (systematičnosti, názornosti, aktivity, uvědomělosti, emotivnost, jednotnosti, přiměřeného pracovního tempa, základního učiva, ...)

... aktivně ! iniciativně ! samostatně ! tvořivě !

- Vycházejte ze *samostatné* práce žáků. Kdo se veze, nedává pozor na cestu, kdo sám musí jít či řídit, dává pozor, aby neupadl nebo nezabloudil (Komenský). Učte vaše žáky myslet a pracovat samostatně, rozhodovat sami za sebe a nést za svá rozhodnutí důsledky. Veďte je k tomu, aby postupně stále více utvářeli, vychovávali a vzdělávali sami sebe.
- Snažte se, aby vaši žáci byli při výuce co nejvíce aktivní, neseseděli pasivně. Nedělejte jejich práci za ně. Učícímu náleží práce, učitelé její řízení (Komenský), jen tak se naučí nejvíce. Pasivita ubíjí ducha i pozornost.
- Nejvíce se člověk naučí, když sám něco dělá, když sám něco zkouší, když něco vysvětluje či učí jiné.
- Žák nechť je aktivní. Nechť pozoruje, přemýšlí, prožívá, aplikuje, co se naučil, tvoří, řeší, vymýšlí, pracuje, zkouší si, ...
- *Aktivizujte* poznávací, citové i volní procesy svých žáků.
- Vyprovokujte *zvědavost* dětí, aktivizujte jejich *tvořivost*. Člověk potřebuje tvořit sám sebe, realizovat se.
- Dodržujte zásadu *aktivního zpracování*. Pomozte žákům k hlubšímu pochopení myšlenek prostřednictvím přímých zkušeností a aktivního kontaktu s těmito myšlenkami ve smysluplném kontextu. Začleňujte do vyučování co nejvíce přímých poznávacích činností žáků.
- Buďte demokratičtí, umožněte žákům spolurozhodovat, spolupodílet se a nechte je nést odpovídající část odpovědnosti za jejich rozhodování a jednání.

... názorně !

- Zapojte do učení *co nejvíce různých smyslů* žáků, vede to k lepšímu zapamatování. Nechte žáky podívat se, vzít věci do rukou, zkusit, ochutnat, slyšet, cítit, konkrétní představy jsou přesnější a lépe se pamatují. Nechte žáky sáhnout si na pomůcky a věci, o kterých se učí, manipulovat s nimi, vyzkoušet si, jak fungují.
- Rozvíjejte žákovo vnímání, jeho představivost a fantazii.
- Používejte vhodné názorné pomůcky. Používejte pestré kvalitní učebnice, počítače jako trenažéry, mapy, tabulky, schémata, filmy, obrázky, předměty, zvukové nahrávky, .. Navštěvujte zoologické zahrady, muzea, chodte do přírody, ... Využívejte vlastní činnosti žáků, dělejte pokusy, nechte žáky tvořit.
- Uvádějte příklady, analogie, užívejte příběhů. Buďte slovně názorní, popisujte živě a zábavně.
- Opírejte se o dosavadní osobní zkušenosti žáka, vycházejte z nich, kultivujte je, obohacujte.
- Komenského zlaté pravidlo: V mnoha případech je vhodné postupovat od příkladu k pravidlu a k praktickému použití.
- Pozor: Zanedbání zásady názornosti vede k verbálním, formálním, nejasným znalostem. Její přeceňování naopak může brzdit rozvoj abstraktního myšlení.

... emocionálně ! zábavně ! radostně !

- Poskytujte svým žákům *pozitivní zážitky*. Umožněte jim opírat se o prožitky.
- Aktivujte jejich pozitivní city. Umožněte jim zažívat pocit radosti. Snažte se o trvalou pozitivní a optimistickou atmosféru, která zlepšuje výkon a výsledky poznávání, snižuje pocit únavy a motivuje.
- Dodržování zásady emociálnosti umožňuje lepší zapamatování.
- Dbejte na pozitivní působení učitelů a prostředí, přitažlivost učební látky, forem i metod.
- Snažte se o pozitivní citový vztah s žákem. Stavte na vzájemné důvěře. Poskytujte svým žákům pocit bezpečí a lásky. Citová jistota podporuje efektivní práci.

... teorii propojeně s praxí !

- Spojte školu a učení se životem. Škola je součástí života celé společnosti.
- Myslete na *praktičnost* toho, co se vaši žáci učí, v životě.
- Propojte školu a vyučování s okolím školy a přirozeným prostředím žáka. Využívejte podnětů okolí a *zkušeností žáka*. Umožněte žákům hledat potřebné informace v praxi a zároveň si získané informace ve škole ověřovat a *procvičovat v praxi*.
- Vycházejte z představ a zkušeností žáků, se kterými do školy přichází. Správné představy pomáhejte upevňovat a rozvíjet, nesprávné pomáhejte korigovat.
- Vymezujte výukové cíle alespoň na úrovni aplikace získaných poznatků.
- Umožněte svým žákům chápat a vidět smysluplnost výuky ve škole, přibližte jim její praktičnost.
- Zapojte ve vyučování jak složku teoretickou (informační), tak praktickou (činnostní).

... jednotně !

- Dbejte na jednotnost výchovného působení, cílů, záměrů, forem a metod učitelů, rodičů, školy a rodiny a dalších výchovně-vzdělávacích organizací.
- Snažte se o shodu v cílech a způsobech výchovy, spolupracujte s rodinou.
- Jednotností se výchovně-vzdělávací působení posiluje, nejednotností paralyzuje a oslabuje. Žák se v rozporuplných požadavcích těžko orientuje, a pokud jim snaží vyhovět dostává se do konfliktu rolí.

... kvalitně ! náročně ! pravdivě !

- Držte se zásady kognitivní/intelektuální náročnosti. Zaměřujte učební činnosti k autentickým projektům nebo vyjádřením, k jejichž realizaci je nutno použít *tvůřivého myšlení*.
- Buďte *spravedliví*. Buďte nároční a adekvátně přísní, ale nabízejte k tomu svou pomoc. Chtějte po žácích základní poznatky pochopené v souvislostech.
- Orientujte se na *kvalitu*. U sebe i u svých žáků.
- Učivo, které žákům předkládáte má být pravdivé a ověřené.

... všestranně ! komplexně !

- Podporujte *všestranný rozvoj* svých žáků, celé jejich osobnosti. Vzdělávejte a vychovávejte komplexně.
- Rozvíjejte nejen vědomosti, ale také postoje, zájmy, potřeby, návyky, dovednosti, myšlení svých žáků ve všech oblastech.
- Rozvíjejte nejen stránku intelektuální, ale i duchovní a tělesnou. Nepřeceňujte či nezanedbávejte jednu nebo druhou.

... výchovně !

- Dbejte na své chování a myšlení, působí na vaše svěřence výchovně. Zvyšte své výchovně-vzdělávací působení vlivem vaší konzistentní a kvalitní osobnosti. Pracujte na sobě. Buďte upřímní ke svým žákům.
- Vybírejte i učivo s ohledem jak na jeho vzdělávací, tak i výchovnou funkci.
- Nepodporujte neutralizování výchovných situací ve škole. Např. to, že odstraníme rostliny z dosahu žáků, aby je neničili, nevede k mravnému chování, pouze jsme totiž odstranili příležitost k poškozování, ale ne poškozování samé. Situaci je třeba řešit z výchovného hlediska.

... optimisticky ! pozitivně ! lidsky !

- Myslete pozitivně. Buďte optimistický. Věřte svým žákům. Očekávejte dobré výsledky, věřte ve zlepšení (sebenaplňující předpovědi) a jedněte v souladu s tímto pozitivním očekáváním.
- Poskytujte svým žákům dostatečnou a konstruktivní rozvíjející *zpětnou vazbu* a konstruktivní kritiku. Pěstujte laskavý realismus.
- Držte se ideálu humanismu – lásky k bližnímu, principu demokratismu a tolerance.
- Jedněte s taktem a pochopením. Ukazujte svým žákům upřímný zájem o ně.
- Ctěte *důstojnost* svých žáků, nikdy je neponižujte. Nikdy jim z moci své pozice neubližujte. Važte si svých žáků, naslouchejte jim. Nechte je se vyjádřit, říci svůj názor, mají na něj právo tak jako vy.
- Buďte tvořiví, pracujte na sobě.

... soustředěně na žáka !

- Promýšlejte, plánujte i hodnotte vyučování nikoli z hlediska vaší činnosti, nýbrž především z pohledu žáka. Kritériem budiž to, co žák zažije, co bude dělat, cítit a myslet si, co si z výuky odnese.
- Škola je tu pro naše děti. Myslete na ně v kontextu celého jejich individuálního života a jejich odpovědnosti za svůj vlastní život a důsledky jejich rozhodnutí.

Pedagogické zásady coby hodnotící kritéria ...

Pedagogické zásady tvoří *soubor základních kritérií*, podle kterých by se měl plánovat, organizovat, řídit, realizovat, evaluovat (hodnotit) výchovně-vzdělávací proces. Učitel by na ně měl myslet při

přípravě a plánování výuky, při její realizaci, při výchovných opatřeních a při hodnocení výsledků svého působení.

Často kritizovaná malá efektivita výchovy a vzdělávání tkví nezřídka také v nedodržování pedagogických zásad. Jejich dodržování je samozřejmě náročné, ale odměnou je lepší záruka úspěšného výchovně-vzdělávacího působení.

Pedagogické zásady tvoří jeden z nejdůležitějších *souborů základních kritérií* pro posuzování kvality výchovně-vzdělávacího působení. Při hospitacích v rámci praxe či v rámci konzultace kolegoví učitelovi, si proto k podložení svých argumentů o jeho výchovně-vzdělávacím působení, všimněte také, nakolik si učitel uvědomuje konečné cíle a dílčí cíle, na kolik je jeho práce systematická, aktivizující, přiměřená a zároveň v pozitivním slova smyslu intelektuálně a kvalitativně náročná, nakolik jsou výsledky jeho působení trvalé, nakolik je výchovně-vzdělávací působení jednotné a koordinované mezi učiteli, ale i vzhledem k rodině a celé společnosti atd.

Kritéria pedagogických zásad lze také efektivně využívat k sebereflexi vlastního pedagogického působení a jeho neustálého zlepšování ve prospěch nás samých, našich žáků, našich škol i naší společnosti.

Otázky k zamyšlení

- Zamyslete se nad souvislostí a uplatněním pedagogických zásad v různých vyučovacích metodách (přednáška, diskuse, demonstrace, aj.) a organizačních formách výuky (skupinová práce, frontální výuka aj.) a prostředcích (televize, mapa aj.). Jak zajistit uplatnění pedagogických zásad? Co je třeba dělat?
- Kterou z pedagogických zásad považujete vy sami za nejdůležitější? Proč? Pokuste se vaše důvody objasnit kolegům na konkrétních příkladech ze školního prostředí.

Literatura

- ČÁP, J.; MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha : Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.
- ĎURÍČ, L. Psychologické zásady výchovného působení. In ĎURÍČ, L.; ŠTEFANOVIČ, J. a kol. *Psychológia pre učiteľov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1973, s. 295-300.
- FILOVÁ, H. Didaktické principy. In ŠIMONÍK, O. a kol. : *Vybrané kapitoly z obecné didaktiky*. Brno : PdF MU, 1996, s. 13-19. ISBN 80-210-1308-7.
- HOUŠKA, T. *Škola je hra!* Praha : autor vlastním nákladem, 1993, s. 48.
- JŮVA, V. (sen.& jun.) *Úvod do pedagogiky*. Brno : Paido, 1995, s.65-75. ISBN 80-85931-06-0.
- KOMENSKÝ, J. A. *Analytická didaktika*. Praha : SPN, 1947.
- KOMENSKÝ, J. A. *Didaktika velká*. Brno : Komenium, 1948.
- KOMENSKÝ, J. A. Nejnovější metoda jazyků. In *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*, sv. III. Praha : SPN, 1964.
- KURELOVÁ, M. Didaktické zásady. In KALHOUS, Z.; OBST, O. a kol. *Školní didaktika*. Praha : Portál, 2002, s. 268-272. ISBN 80-7178-253-X.
- PASCH, M. et al. *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině*. Praha : Portál, 1998. s. 163-178. ISBN 80-7178-127-4.
- PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*. Praha : Portál, 2000, s. 108-109. ISBN 80-7178-399-4.

Kontakt:

Mgr. Mgr. Kateřina Vlčková
Kpd PdF MU, Brno
e-mail: 23594@mail.muni.cz